

ÂSİM KIRAATİNİN SENEDİ VE ŞU'BE-HAFS RİVAYETLERİNİN TEMELLENİRİLMESİ

Hasan Hüseyin Havuz*

Öz

Üçüncü tabaka kurrâdan olan İmam Âsım'ın senedinde tabîinden Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve Ebû Amr eş-Şeybânî sayılmaktadır. Sülemî, Hz. Ali, Hz. Osman, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit ve İbn Mes'ûd'dan; Zirr ise, İbn Mes'ûd, Hz. Ali, Hz. Osman'dan; Şeybânî de sadece İbn Mes'ûd'dan okumuştur. Âsım, Hafs ile Şu'be arasındaki kıraat farkının nedeni olarak Hafs'a Sülemî'nin Hz. Ali'den gelen kıraatini, Şu'be'ye de Zirr'in İbn Mes'ûd'dan gelen kıraatini okuttuğunu belirtmiştir. Bu sebeple bazı eserlerde Hafs rivayetinin Sülemî / Hz. Ali'nin kıraati, Şu'be rivayetinin de Zirr / İbn Mes'ûd'un kıraati olduğu vurgulanmaktadır. Bu konuda Âsım'ın talebelerine verdiği cevap ne anlama gelmektedir? Âsım tamamen Sülemî'den aldığı usûlî ve ferşî ihtilafları Hafs'a, Zirr'den aldığı kıraati Şu'be'ye mi öğretmiştir, yoksa tercih ettiği muhtelif rivayetleri mi öğretmiştir? Bu çerçevede makalede konuyla alakalı rivayetler incelenip tahlil edilmiş, Hafs ve Şu'be'nin senedinde geçen tâbîin ve sahâbenin kıraatinden örnekler verilerek zikredilen sorulara cevap aranmıştır. Netice itibarıyla Hz. Ali, İbn Mes'ûd, es-Sülemî ve Zirr b. Hubeyş'in kıraat örneklerinde Âsım kıraatine uymayan vecihler şunu göstermektedir ki, Âsım hocalarından aldığı kıraat vecihleri arasından tercih ettiklerini talebelerine öğretmiştir. Bu nedenle Hafs rivayeti usûl ihtilafında genel olarak es-Sülemî'yi, Şu'be de Zirr b. Hubeyş'i temsil etmektedir. Ancak ferşî ihtilaflarda aynı durum söz konusu değildir. Çünkü Tefsir kaynaklarındaki rivayetlerden her iki râvînin okuyuşlarıyla Sülemî ve Zirr'in okuyuşlarının tamamen aynı olmadığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Sened, Sülemî, Zirr, Âsım, Hafs, Şu'be.

AL-SANAD OF ASIM'S QIRAAT AND THE BASIS OF SHU'BA-HAFS RIWAYA

Abstract

In the sanad of Imam Asim, who is one of the thirdlayer qurras are Abu Abdurrahman as-Thulami, Zirr b. Hubaysh and Abu Amr as-Shaybani. Thulami have taken lesson from Hz. Ali, Hz. Osman, Ubayy b. Ka'b, Zayd b. Sâbit and Ibn Mas'ud; Zirr have taken lesson from Ibn Mas'ud, Hz. Ali, Hz. Osman; Shaybani have taken lesson only from Ibn Mas'ud. Asim has said about Recitation difference between Hafs and Shu'ba that he taught the recitation coming from Hz. Ali to Hafs and he taught the recitation coming from Ibn Mas'ud to Zirr. Therefore it İlyas Saîd in the some of books that Hafs's report was Thulami / Hz. Ali's report and Shu'ba's report was Zirr / Ibn Mas'ud's report. What means the reply that he answered to his students?

Did Asim teach completely usuli and fershî differences that he have taken from Thulami or different reports that he have preferred? In this window the reports about this subject have been examined and analyzed. Giving examples from the recitation of the companions and follows that their names have been mentioned in the sanad of Hafs and Shu'ba were sought Answers to the questions. As a result, the differences that do not comply with Asim recitation in the examples of Hz. Ali's, İbn Mas'ud's, as-Thulami's and Zirr b. Hubaysh's recitation, show that Asim have taught his prefers from the differences he have taken from his teachers to his students. For that Hafs report, have represented generally as-Thulami. Şhu'ba have represented Zirr b. Hubaysh. However

* Öğretim Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir (Kıraat) Anabilim Dalı

e-mail: hhhavuz@aku.edu.tr - Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0003-4388-9383>

Atf/Citation: Hasan Hüseyin Havuz, "Âsım Kıraatinin Senedi ve Şu'be-Hafs Rivayetlerinin Temellendirilmesi" *BAİD 12* (Aralık 2020): 105 - 128

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

there is not the same situation fershî differences. Because it has understood that two reporter's recitations was not the same wiht as-Thulami's and Zirr b. Hubaysh's recitations in the commentary sources.

Keywords: Kıraat, Sanad, Thulami, Zir, Asım, Hafs, Shu'ba.

Giriş

Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın daha kolay okunabilmesi için verilmiş olan yedi harf ruhsatına dayanan kıraat ihtilafları birtakım sorunlar sebebiyle Hz. Osman'ın direktifiyle tek mushaf altında toplanmıştır. Akabinde senedi sahih olup *Mushaf-ı Osmânî* olarak anılan bu mushafa muvâfakat eden tüm kıraatler okunmaya devam etmiştir. Kıraat ekollerinin ortaya çıktığı hicrî 2. asırda da imamlar sahih kıraatler arasından tercih ettikleri kıraat vecihlerini okutmuşlardır. Mushaf hattına uygun olarak okunan bu kıraatler zamanla o beldede Kur'ân okutmakla meşhur olarak bu kârî ve mukrîlere nisbet edilmiştir. Yaklaşık bir asır sonra İbn Mücâhid (öl. 324/936) kendinden önceki dönemde halk arasında karmaşık hale gelen kıraatleri sahih ile sahih olmayanlarını ayırmak ve belli bir düzene sokmak amacıyla *Kitabü's-Seb'a* isimli eserini yazmıştır. Bu eserine kıraatlerin öğretim faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı belli beldelerde, okuttuğu kıraatle özdeşleşmiş olan 7 imamın kıraatini eserine almıştır. Daha sonraki süreçte de buna üç kıraat daha ilave edilerek 10 kıraat yaygınlaşmış ve kabul görmüştür. Bunun dışındaki kıraatler ise genel olarak şâz¹ addedilmiştir. Bu kıraatler tarihi süreç içerisinde farklı beldelerde okutulmuş bazıları zamanla yaygınlığını kaybetmiştir. Ancak başlangıçtan beri alimler tarafından övülen ve tercih edilen Âsım kıraati İslam beldelerinin büyük çoğunluğunda okunur hale gelmiştir. 10 kıraat imamının Hz. Peygamber'e ulaşan senedi de muttasıl bir sened olup mütevâtirdir. Buna mukabil kıraatle ilgili bazı eserlerde bütün kıraat imamlarının Hz. Peygamber'e kadar olan senedlerinin kaynaklarda zikredilen rical sayısı itibarıyla sınırlı olması hasebiyle tevâtür derecesine ulaşmadığı söylenmiştir.² Ancak bu yaklaşımda Kur'ân kıraatinin ilk dönemlerde şifâhî olarak nesilden nesile nakledildiği dikkate alınmamış, sadece hadis ilminin kriterleri göz önüne alınmıştır. Bu noktada kıraatlerin, Hz. Peygamber'den kıraat imamlarına kadar mütevâtir olmadığı şeklindeki yaklaşımın isabetli olmadığını söyleyebiliriz.³ Zira kıraat imamlarıyla Hz. Peygamber arasında sened zinciri az olsa da, esasen kıraat imamları birçok kişiden kıraat almışlar ve okutmuşlardır.

¹ "Şâz" kavramı dönemlere göre farklı anlamlarda kullanılmış, farklı tanımları yapılagelmiştir. Biz burada İbnü'l-Cezerî'nin te'lif ettiği *Tayyibe*'sinin dışında üzerinde icmâ edilmeyen ve kabul görmeyen kıraat ve tarikleri kapsayacak şekilde kullandığımızı belirtmek istiyoruz. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Dağ, "Kıraat İlminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-", *Marife* 7/2 (2007), 57-110.

² Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütüb, 1957), 1/319; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 7. bs., (İstanbul: İfâv Yayınları, 1998), 281; Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Tevatür Olgusu*, (Ankara: Gece Akademi, 2018), 261, 262.

³ Hacı Önen, *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 69.

Yani bu kıraatleri sadece senedde geçen kişiler rivayet etmemiş ve okumamıştır.¹ Bu kıraatleri sahâbe döneminden itibaren büyük bir topluluk okumuş ve rivayet etmiştir. Bu açıdan kıraatler, çoğunlukla şifâhî ihtilaflar olması sebebiyle edâlarıyla birlikte mütevâtirdir.² Burada hadis ilmi kriterlerine göre değerlendirme yapmak yanıltıcı olabilir.³ Ayrıca, kıraatler için zikredilen senedlerinin âhad olmasının kıraatlerin mütevâtirliğine bir mânî olmadığı da ifade edilmiştir.⁴

Kıraat imamlarına baktığımız zaman hicrî 1. asrın sonları ve 2. asırda yaşadıkları görülmektedir. Bu nedenle çoğu kıraat imamı tâbiîn neslinden kıraat ahzetmiştir. Dolayısıyla kıraat senedlerinde kıraat imamıyla Hz. Peygamber arasındaki ricâl sayısı 2 ile 7 arasında değişmektedir. Bu imamların senedlerinde Hz. Peygamber'den sonra sahâbe neslinden Hz. Ömer (öl. 23/644), Hz. Osman (öl. 35/656), Hz. Ali (öl. 40/661), Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652), Zeyd b. Sâbit (öl. 48/665), Übeyy b. Kâ'b (öl. 33/654), Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (öl. 42/662) bulunmaktadır. Âsım'ın senedinde de el-Eş'ârî haricindeki diğer sahâbe vardır. Ancak Hz. Ali, Hz. Osman, İbn Mes'ûd gibi sahâbiler; Ebû Amr (öl. 154/771), Âsım (öl. 127/745), Hamze (öl. 156/773), Kisâî (öl. 189/805), Ya'kûb (öl. 205/820), Halef'in (öl. 229/843) senedlerinde de mevcuttur. İkinci kuşak olarak Nâfi, Ebû Amr, İbn Kesîr gibi imamların senedlerinde İbn Abbas ve Ebû Hureyre gibi sahâbiler olsa da genelde tâbiîn neslinden de Ebû Abdurrahman es-Sülemî (öl. 74/693), Zirr b. Hubeyş (öl. 82/701), Ebû Amr eş-Şeybânî (öl. 96/715), Alkame b. Kays (öl. 62/682), Muğire b. Ebî Şihâb (öl. 91/710), Esved b. Yezîd (öl. 75/694), Mesrûk b. Edda' (öl. 63/683) gibi alimler vardır.⁵ Bunlardan ilk üçü Âsım'ın senedinde yer almaktadır.

Âsım kıraatine râvî olarak baktığımızda İbn Mücâhid'in, birinci râvî olarak Şu'be (öl. 193/809), ikinci râvî olarak Hafs (öl. 180/796) rivayetlerini seçtiği görülmektedir. Yani Âsım kıraati her iki rivayeti kapsamaktadır. Bugün İslam ümmeti arasında yaygın olarak okunan ve mushafların basıldığı rivayet ise Hafs rivayetidir. Bu sebeple halk arasında Âsım kıraati denilince, Hafs rivayeti anlaşılmaktadır. Bu rivayet başlangıçta yaygın olmamasına rağmen daha sonra Hafs'ın ve talebelerinin değişik beldelerde hocasından aldığı kıraati çok okutması sebebiyle yayılmaya devam etmiştir. Bugün de İslam dünyasının bazı bölgeleri haricinde çoğunlukla okunan bir kıraattir. Şu'be rivayeti ise başlangıçta Kûfe'de benimsenip okunmasına rağmen sonraki süreçte yaygınlığını yitirmiş, yerini Hamze kıraatine bırakmıştır. Bu sebeple Şu'be rivayeti özel olarak *Kıraat-ı Aşere* öğretiminin dışında bugün halk tarafından okunan bir kıraat değildir.

¹ Karaçam, *Kur'ân'ın Okunma Kaideleri*, 281.

² Muhammed İbrahim Âli İsmail, *İlmü'l-Kıraat*, (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419), 52, 53.

³ Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, çev. Halil Aldemir, (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 1/583; Önen, *Kıraat Tarihi*, 75.

⁴ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerinin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 3. bs., (İstanbul: İfav Yayınları, 2018), 86.

⁵ Eymen Rüşdî Süveyd, *es-Selâsilü'z-zehebiyye bi'l-esânîdî'n-neşriyye min şuyûhi ile'l-hazreti'n-nebeviyye*, (Suudi Arabistan: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2007), 489-523.

Hafs ile Şu'be rivayetleri bazı usûl ve ferşî ihtilaflarda birbirinden ayrılmaktadır. Diğer kurrânın râvîleri arasında da benzer ihtilaflar olsa da özellikle ferşî okumalarda bu farkın Âsim kıraatinde daha fazla olduğu görülmektedir. Bu farklılık Âsim'in Hafs'a "Sana Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hz. Ali'den aldığı kıraati; Şu'be'ye de Zirr b. Hubeyş'in İbn Mes'ûd'dan aldığı kıraati öğrettim." şeklindeki açıklamasına mı dayanmaktadır? Ayrıca bu iki rivayetin zikredilen sahâbe ve tâbiînin kıraatinin aynısı olduğu mânâsına gelir mi? Bu noktada kıraat imamları sadece hocasından öğrendiğini nakil görevi mi görmüştür? Kıraat imamımız Âsim için söylenirse onun birçok kişiden kıraat ahzetmesi bu noktada nasıl yorumlanmalıdır? Bu makalede zihinlere takılan bu sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır. Öncelikle Âsim'in senedi ortaya konulup, Hafs ve Şu'be rivayetlerinin senedi ile alakalı rivayetler ele alınacak, ardından bu iki râvînin rivayetinin bütünüyle kendilerine dayandırılan tâbiîn ve sahâbenin kıraatinden örnekler verilerek aralarındaki alaka düzeyi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Âsim kıraati ile alakalı mastır derecesinde tez ve telif eser hazırlanmasına rağmen senedi sadece toplu olarak zikredilmekte ancak Hafs ile Şu'be'nin ifade edilen bu seneddeki farklılık üzerinde fazla durulmamaktadır. Bu sebeple, Âsim kıraatinde Hafs'ın senedi olarak Hafs > Âsim > Ebû Abdurrahman es-Sülemî > Hz. Ali > Hz. Peygamber; Şu'be'nin ise Şu'be > Âsim > Zirr b. Hubeyş > İbn Mes'ûd > Hz. Peygamber şeklinde zikredilen kıraat zinciri üzerinde bazı tahliller yapılacaktır. Yani Hafs rivayetinin bütünüyle es-Sülemî/Hz. Ali'nin kıraati; Şu'be rivayetinin de Zirr b. Hubeyş/İbn Mes'ûd'un kıraati olup olmadığı inceleneyecektir.

1. İmam Âsim'in Kıraat Senedi

Sened/isnâd, sözü ilk söyleyene kadar ulaştırmak, bir sözün, bir rivayetin geliş yolunu haber vermek, ilk kaynağa kadar götürmek" demektir. Hadis veya kıraat rivayetinde râvîlerin yaşadığı döneme göre sırasıyla geriye doğru zikredildikleri kısım, yani isim zinciri demektir. Sened daha çok imamın kıraat aldığı silsiledir. Tarik ile sened aynı anlamda kullanılmakla birlikte,⁶ tarik daha çok imamın kendisinden kıraat rivayet eden râvîden sonraki rivayet zincirini ifade etmektedir.⁷

İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), *en-Neşr* adlı eserinde her rivayetten iki tarik ve her tarikten yine ikişer tarik olarak neticede her râvîden dört tarik almıştır. Böylece toplamda yirmi râvîden 80 tarik almıştır.⁸ Şâtibiyye tarikinde her imam için 2 râvî, her râvî için 1 tarik olmakla birlikte toplam 14 tarik bulunmaktadır.⁹ Aynı şekilde Âsim (Şu'be ve Hafs) için her iki râvîde 8 ana tarik, bunların alt

⁶ Fethi b. eş-Şerîf el-Ubeydî, *Esânîdü'l-kıraatî'l-mütevâtira*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, t.y.), 17; Raşit Küçük, "Sened", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2001), 23/154-159.

⁷ Abdu'l-Ali el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahatî'l-kıraatî'l Kur'âniyye*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 245, 246.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/152, 153; Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2018), 83-112; Şehâbuddîn Ahmed b. Bedruddîn et-Tayyibî, *et-Tenvîr fî mâ zâdeh'n-neşr ale'l-hırz ve't-teysîr li-eimmeti's-seb'atî'l-budûr*, (Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-İslamiyye, 1427), 32.

⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/48, 49.

tarikleriyle beraber toplam 128 tarik almıştır. Bunlardan 52 tanesi Hafs için, 76 tanesi de Şu'be içindir.¹⁰

Hadis ilminde olduğu gibi kıraat ilminde de sened sahih kıraatin temel şartlarından. Bu nedenle İbnü'l-Cezerî, bu konuda kıraat senedinin biraz ihmal edildiğini, Hadis ilminde ricâlin bilindiği gibi kıraatta da bilinmesi gerektiğini, zira kıraatin sıhhatinin senedin sıhhatine bağlı olduğunu vurgulamıştır.¹¹

On kıraat imamının olduğu gibi Âsım'ın da senedi sahih ve muttasıl olup¹² kıraatlerin kabulü için üç şart kriterini sağlamaktadır. Ancak alimler senedlerin derecesi bakımından da bazı tercihlerde bulunmuşlardır. Bu noktada Suyûtî (öl. 911/1505) kendi zamanından itibaren 14 ricâl ile en âlî senedin Şam kıraat imamı İbn Âmir, sonra 15 ricâl ile Âsım (Hafs) ve Ya'kûb (Ruveys) kıraatinin olduğunu belirtmiştir.¹³ Yine bazı eserlerde Âsım'ın senedi İbn Kesîr ve İbn Âmir'den sonra en âlî sened olarak kabul edilmiştir.¹⁴ Bu noktada Mekki b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045) sened sağlamlığı ve fesahat açısından Kûfe ve Ehl-i Medine'nin kıraatinin en sika (güvenilir) olduğunu söylemiştir.¹⁵ Şia ekolünden müfessir Tabersî'ye (öl. 548/1154) göre, Kûfe kıraat ekolü, senedinde Hz. Ali'nin olması hasebiyle hem sayı hem de isnâd ve sıhhat bakımından en güvenilir ve en makbul olan ekoldür.¹⁶ Bazı alimler de senedinin sağlamlığı yönünden en sahihi Âsım ve Nâfî'nin kıraatleri, okunuş bakımından en fasihi ise Ebû Amr ve Kisâî'nin kıraatleri olduğunu söylemişlerdir.¹⁷ Bu nedenle kıraat imamlarının üçüncü tabakasında yer alan Âsım, kıraat ilminde her bakımdan hüccet ve senet olduğu konusunda bütün alimler ittifak etmiştir.¹⁸ Nitekim diğer kıraatler için de aynı durum söz konusudur.

Âsım'ın kıraat aldığı hocası olarak kaynaklarda meşhur üç kişi zikredilmektedir.¹⁹ Bunlar rivayette şöyledir:

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/123-126.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/152-154; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Hâdî şerhi Tayyibeti'n-neşr*, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1997), 1/53.

¹² Muhammed Sâlim Muhaysin, *Mu'cemü'l-huffâzi'l-Kur'an abra't-tarih*, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 1/331.

¹³ Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnâvudî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 161.

¹⁴ Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Abdilbâkî el-Hanbelî, *Kâidetü kıraati hafs min tariki's-şâtibiyye*, thk. Abdullah İbrahim el-Muğlâc, (İmârât: Meclisü'l-Vataniyye, 2017), 12.

¹⁵ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne an meâni'l-kıraat*, thk. Abdülfettâh İsmail Şelebî, (Mısır: Dâru'n-Nehdâ, t.y.), 89.

¹⁶ Süleyman Yıldız, *Klasik Dönem İmamiyye Şiasî Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 89.

¹⁷ es-Sehâvî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Samed, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref, (Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2010), 425; Ebû Şâme el-Makdisî, Ebu'l-Kasım Sihabüddîn Abdurrahman, *Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmi tetealleki bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1975), 172; Suyûtî, *el-İtkân*, 173; Şen, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'ân Tarihine Bakışı*, 180.

¹⁸ Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Ma'rifetü kurrâi'l-kibar ale't-tabakâti ve'l-âsârî*, thk. Tayyar Altıkulaç, (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 1/207; Muhaysin, *Mu'cemü'l-Huffâz*, 1/330.

¹⁹ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fî kıraati's-seb'i'l-meşhur*, thk. el-Cezâirî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 87.

عاصم الكوفي قرأ على أبي عبد الرحمن السلمي وعلى زر بن حبيش الأسدي وعلى سعد بن إلياس الشيباني وقرأ هؤلاء الثلاثة على عبد الله بن مسعود وقرأ السلمي وزر على عثمان بن عفان وعلي ابن أبي طالب وقرأ السلمي على أبي بن كعب وزيد بن ثابت وقرأ ابن مسعود وعثمان وعليّ وأبيّ وزيد على رسول الله صلى الله عليه وسلم.

“Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve Sa'd b. İlyâş eş-Şeybânî'ye okudu, bu üçü Abdullah b. Me'ûd'a okudu. es-Sülemî ve Zirr ise ayrıca Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib'e okudu. Sülemî (ilaveten) Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit'e okudu. İbn Mes'ûd,, Osman b. Affân, Ali, Übeyy ve Zeyd de Hz. Peygamber'e okudu.”²⁰

Görüldüğü gibi Âsım'ın kiraat silsilesi, 3 tarik ve her birinde 2 halka/tabaka ile Hz. Peygamber (s.a.s.) ulaşmaktadır. Hz. Peygamber Kur'ân'ı (kiraat) Cebrâil (a.s.)' dan, o da Allah (c.c.)'dan almıştır.²¹

1. Sened: Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den O da Hz. Osman'dan, Hz. Ali'den, Zeyd'den ve Übeyy ve İbn Mes'ûd'dan almıştır.

2. Sened: Âsım, Zirr b. Hubeyş'ten, o da Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali ve Hz. Osman'dan almıştır.

3. Sened: Âsım, Şeybânî'den, o da İbn Mes'ûd'dan okumuştur.²²

Bunlara ilaveten ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) *Câmi'u'l-Beyân* adlı eserinde Sülemî'nin sahâbî olarak Abdullah b. Abbas'dan da kiraat okuduğu zikredilmektedir.²³

İbnü'l-Cezerî, Âsım'ın senedi için *et-Tahbîru't-Teyşîr* adlı eserinde sadece Zirr b. Hubeyş ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi zikretmiş,²⁴ buna ilaveten *en-Neşr*'de Ebû Amr eş-Şeybânî'yi de eklemiştir. Kiraat senedine göre Âsım bu üç kişiden de kiraat almıştır.²⁵ O meşhur üç hocasının dışında Ebû Vâil (öl. 82/701), Ebû Sâlih es-Semân (öl. 101/719), Ebû Razîn (öl. 85/704), Müseyyeb b. Rafî (öl. 105/723), Mus'ab b. Sa'd (öl. 103/721), Ma'bed b. Hâlid (öl. 118/736), el-Huzâi (öl. ?) gibi kişilerden de ders okumuştur.²⁶ Ancak rivayetlerden anlaşıldığına göre kendilerinde daha fazla okuduğu hocaları es-Sülemî ve Zirr b. Hubeyş'tir.

²⁰ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kiraat ve eseruha fı ulûmi'l-Arabiyye*, (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1984), 1/64.

²¹ ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 86, 87; ez-Zehebî, *Ma'rifetü-kurrâ*, 1/210; Muhaysin, *Mu'cemü'l-huffâz*, 1/330, 331; el-Ubeydî, *Esânîdü'l-kiraati'l-mütevâtira*, 155; Rüşdî, *es-Selâsilü'z-zehebiyye*, 497. *Câmi'u'l-Beyân*'da es-Sülemî'nin ders aldığı sahâbe olarak Abdullah b. Abbas da geçmektedir. ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân*, 86.

²² ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 86, 87, 126; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fı kiraati's-seb'*, thk. Ali eş-Şarkâvî, (*Suudi Arabistan: Dâru'l-Endelüs*, 2015), 100, 101; Mekkî, *et-Tebşira*, 216-218; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/125; Muhaysin, *el-Kiraat*, 1/64.

²³ ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân*, 86, 87.

²⁴ İbn Mücâhid, *Kitabü's-seb'a fı'l-kiraat*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119), 94; Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teyşîr fı'l-Kiraati'l-Aşr*, thk. Muhammed Muflih el-Kudât, (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 2000), 9; Abdurrahman Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî ve Kiraat İlimindeki Yeri*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 297.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/125.

²⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tezhîbü't-tezhîb fı ricâli'l-hadîs*, thk. Adil Ahmed Abdülmahmud-Ali Muhammed Muavvid, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 5/38.

2. Hafs ve Şu'be Rivayetlerinin Sened Tahlili

Âsım'ın ders aldığı önde gelen hocalara baktığımız zaman Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zir b. Hubeş, Ebû Amr eş-Şeybânî olduğu zikredilmektedir.²⁷ Ancak Şeybânî'nin râvilerin senedinde pek zikredilmediği görülmektedir. Bu konuda genelde ilgili eserlerde Hafs rivayetinin senedi şöyle zikredilmektedir:²⁸

قرأ حفص القرآن الكريم على عاصم وقرأ عاصم على أبي عبد الرحمن السلمي عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه على رسول الله صلى الله عليه وسلم.

Hafs > Âsım > Ebû Abdurrahman es-Sülemî > Hz. Ali > Hz. Peygamber.

Şu'be'nin senedi de şöyledir:²⁹

قرأ شعبة على عاصم وقرأ عاصم على زر بن حبيش وقرأ زر بن حبيش عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وقرأ ابن مسعود على رسول الله صلى الله عليه وسلم.

Ebû Bekir Şu'be > Âsım > Zirr b. Hubeş > Abdullah b. Mes'ûd > Hz. Peygamber.³⁰

Görüldüğü gibi Âsım birçok hocadan ders almasına rağmen iki râvînin senedi farklı kişilere dayandırılmaktadır. Âsım, Şu'be'yle aralarındaki kıraat farklılığının sebebini soran Hafs'a³¹ bizzat kendisi şöyle açıklamıştır.

قال حفص قال لي عاصم: القراءة التي أقرأتك بها فهي التي قرأتها عرضا على أبي عبد الرحمن السلمي عن علي والتي أقرأتها أبا بكر ابن عياش فهي التي كنت أعرضها على زر بن حبيش عن ابن مسعود.

“Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hz. Ali'den alıp bana öğrettiği kıraati sana öğrettim. Ona da Zirr b. Hubeş'in Abdullah b. Mes'ûd'dan alıp bana öğrettiği kıraati Şu'be'ye öğrettim.” demiştir.³²

Bu konudaki diğer bir rivayet de şöyledir:

وَرَوَى: جَمَاعَةٌ، عَنْ عَمْرٍو بْنِ الصَّبَّاحِ، عَنْ حَفْصِ الْعَاضِرِيِّ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ بِالْقِرَاءَةِ، وَذَكَرَ عَاصِمٌ أَنَّهُ لَمْ يُخَالَفْ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ فِي شَيْءٍ مِنْ قِرَائَتِهِ، وَأَنَّ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ لَمْ يُخَالَفْ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. فِي شَيْءٍ مِنْ قِرَائَتِهِ وَرَوَى: أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ، قَالَ كُلُّ قِرَاءَةِ عَاصِمٍ قِرَاءَةُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِلَّا حَرْفًا.

²⁷ ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân*, 87.

²⁸ Abdülvehhab b. Yusuf b. İbrahim İbn Sellâr, *Tabakâtü'l-kurrâi's-seb'a ve zikru menâkibihim ve kıraatihim*, thk. Ahmed Muhammed Azuz, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/64; Abdülaziz Süleyman b. İbrahim el-Mezîni, *Mebâhis fi ilmi'l-kıraat*, (Riyad: Memeleketü'l-Arabiyyet's-Suudiyye, 2011), 82; Zekeriyâ el-Abd Firyâl, *el-Mîzân fi ahkâmi tecvidi'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru'l-İmân, t.y.), 28.

²⁹ Bazı kaynak eserlerde Ebû Bekir Şu'be'nin rivayeti de şöyledir: "قرأ أبو بكر على عاصم بن بهدلة وقرأ عاصم على أبي عبد الرحمن السلمي وقرأ أبو عبد الرحمن السلمي على علي بن أبي طالب رضي الله عنه" Ebû Bekir (Şu'be) Âsım'a; Âsım Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye; Sülemî de Ali b. Ebî Tâlib'e okudu." şeklinde de zikredilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, *Tezhîbü't-tezhîb*, 25/229.

³⁰ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 450; Ali Ömer Ahmed el-Mellâha, *Âsım fi rivâyeti Şu'be an tarîki-ş-şâtibiyye*, (İskenderiyye: Merhaletü'l-Âliyye, 1430), 8.

³¹ Aynı şekilde Şu'be'nin de bu soruyu sorduğu rivayeti vardır. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 70.

³² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 70; Abdülmün'im İbn Galbûn, *et-Tezkira fi kıraati's-semân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, (Cidde: Cemaatü'l-Hayriyye, 1991), 1/16; Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. Bergstrasser, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1/230.

“Bir grub, Amr’dan Hafs, Âsım, Sülemî yoluyla Hz. Ali’den gelen kıraati rivayet etti. Âsım’ın da kıraatinde Sülemî’ye hiçbir şeyde muhalefet etmediğini, Sülemî’nin Ali’ye muhalefet etmediğini söylediğini rivayet etmiştir. Ayrıca Ahmed b. Yûnus, Ebî Bekir’den Âsım’ın bütün kıraatinin bir harf haricinde Sülemî’nin kıraati olduğunu rivayet etmiştir.”³³

Burada şöyle bir soru gündeme gelmektedir. Âsım râvileri Hafs ile Şu’be’ye bir hocadan aldığı kıraati mı öğretmiştir? Yoksa kendi okudukları arasından seçtiklerini mi öğretmiştir? Daha önce ifade edildiği gibi aynı dönemde yaşamış olan her râvî hocasından farklı rivayetlerde bulunmuşlardır.

Bu rivayetlerden hareketle Zerkeşî Âsım, Hamze ve Kisâî kıraatinin, sahâbeden Osman, Ali ve İbn Mes’ûd’un kıraatlerine dayandığını söylemiştir.³⁴ Bu çerçevede Şu’be, Âsım’ın bütün kıraatinin bir harf haricinde Ebû Abdurrahman es-Sülemî’nin kıraati olduğunu söylemesini³⁵ ve Hafs’ın Âsım için naklettiği “Bana Sülemî’nin kıraatini, Şu’be’ye de Zirr b. Hubeyş’in kıraatini öğretti.” demesini nasıl bağdaştırmak gerekir?³⁶ Bu iki rivayet arasında zahiren bir çelişki görüldüğü söylenebilir. Öyle görünüyor ki bu sözler bir konuşma ortamında belli bir bağlamda söylenmiş sözlerdir. Bu çerçevede Âsım kıraatini sadece es-Sülemî’nin kıraatinden ibaret olduğunu söylemek mümkün değildir. Âsım’ın kıraat aldığı hocaları yine kendi tercihlerine göre mushaf hattına uygun olarak talebelerine öğretmişlerdir. Âsım’ın da bu noktada tek bir tercihte bulunmadığı görülmektedir. Zira Şu’be ile Hafs’a öğrettiği kıraatlere baktığımız zaman bazı noktalarda farklı öğrettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda aşağıdaki rivayetin sonunda Şu’be’nin Âsım’a “Bu konuda kendine güveniyorsun ki iki cihette kıraat ahzediyorsun.” demesi bunu destekler niteliktedir. Rivayet şöyledir.

Yahya b. Adem Ebû Bekir Şu’be’den şöyle rivayet etmiştir:

قال لي عاصم: ما أقراني أحد حرفاً إلا أبو عبد الرحمن السلمي قال: وكان أبو عبد الرحمن قد قرأ على علي، قال: وكنت أرجع من عند أبي عبد الرحمن، فأعرض علي زر بن حبيش، وكان زر قد قرأ على عبد الله. قال أبو بكر بن عيَّاش، فقلت لعاصم: لقد استوثقت.

“Âsım bana dedi ki, bana Ebû Abdurrahman es-Sülemî’den başka kimse kıraat/harf okutmadı. O da Ali kıraati üzere okuyordu. Ancak ben onun yanından çıktıktan sonra Zirr b. Hubeyş’e de (Kur’ân’ı) arz ediyordum. Zirr de İbn Mes’ûd kıraati üzere okuyordu. (Burada Şu’be) Âsım’a kendine güveniyorsun dedim.”³⁷ Aynı rivayet Sehâvî’nin eserinde de geçmektedir. Orada Şu’be أخذت القراءة من وجهين “Sen iki cihetten kıraat alıyorsun.” deyince Âsım’ın أجل evet dediği nakledilmiştir.³⁸

Yukarda Âsım’ın Sülemî’ye, onun da Hz. Ali’ye aykırı bir şey okumadığı ifade edilen rivayette geçen Amr tariki, Şâtıbiyye tarikinde değil Tayyibe tarikinde

³³ ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmü’n-nübelâ*, 5/259.

³⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/338.

³⁵ ez-Zehabî, *Ma’rifetü-kurrâ*, 1/208.

³⁶ ez-Zehabî, *Ma’rifetü-kurrâ*, 1/208.

³⁷ ed-Dânî, *Câmiu’l-beyân*, 87.

³⁸ es-Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ*, 451.

olan bir tariktir. Ondan yapılan bu rivayet Âsım'ın Hafs rivayetindeki okuyuşlarda Sülemî'nin okumadığı bir şeyi okumadığını, ancak onda olmayan bir harfi ona aykırı okuduğunu söylemektedir. Buradaki istisnâ edilen harfi, bir kelimedeki okuma olarak düşündüğümüzde Hafs rivayetinde bütün tariflerde teshîl ile okunduğu Fussilet Sûresi 44. ayeti olması muhtemeldir. Zira Sülemî de Hz. Ali'nin halife olduğu Kûfe'de hemzeleri tahkik ile okumuş olabilir. Âsım da bütün hemzeleri her iki rivayette tahkik ile okur ve onun bundan başka da teshîl uygulaması yoktur.³⁹

Ayrıca şunu söylemek lazım ki, Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushaflar bir kârî ile birlikte belli merkezlere gönderilirken, Ebû Abdurrahman es-Sülemî de Kûfe mushafıyla birlikte Kûfe'ye gönderilmiştir.⁴⁰ Daha önce Abdullah b. Mes'ûd'un öğrettiği şekilde okuyan Kûfe halkı bundan sonra mushaf hattına uygun olarak okumuştur.⁴¹ Sülemî'nin Kûfe'de kıraat okuttuğu dönemde Zirr b. Hubeyş de kıraat okutmakta idi. Dolayısıyla onun da Kûfe mushafının hattına uygun okuttuğunu söylenebilir. Zira mushaflar bu maksatla gönderilmiştir. Bunun tersi bir durum söz konusu değildir. Ancak Hafs rivayetine baktığımız zaman bu mushafa uymayan ve diğer mushaflara uyan okumalarının olduğunu görülmektedir. Bu noktada Hafs rivayetinin bütün vecihleriyle es-Sülemî'nin kıraati ve dolayısıyla Hz. Ali'nin kıraati, Şu'be için de Zirr b. Hubeyş'in kıraati, sahâbe olarak da İbn Mes'ûd'un kıraati olduğunu söyleyebilmek için bunların kıraatlerini tamamen bilmek gereklidir. Ancak kıraat kaynaklarına bakıldığı zaman Sülemî ve Zirr'in özellikle usûlî konularda nasıl okuduğu, feth ehli mi, imâle ehli mi, tahkik veya tahfif ehli mi olduğu noktasında bir malumata rastlanılmamakta, sadece klasik tefsirlerde bazı rivayetlerin olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte iki râvî arasındaki ihtilafın sebebinin zikredildiği rivayette Hafs ile Şu'be arasındaki ihtilafın ne olduğu da meçhuldür. Ancak bu konuda göreceli bir yorum yapılabilir. Buna göre Kûfe kurrâsında imâleli okuyuşun yaygın olmasından hareketle bu konudaki ihtilafın imâleli okuma olması mümkündür. Dolayısıyla Hafs tarafından sorulan soruya cevaben Âsım bu okuyuşun dayanaklarını söylemiş olabilir. Buradan da Sülemî'nin feth ehli, Zirr'in imâle ehli olduğu söylenebilir.⁴² Bu açıdan Sülemî Hz. Osman'a gittiğinde onun kendisinin işleri çok olduğunu Zeyd'e gitmesini ondan okumasını söylemesi ve ondan 13 defa okuması ayrıca Hz. Ali'den de çok okuduğunu söylemesi⁴³ Hafs rivayetinin daha çok bu sahâbînin kıraatini temsil ettiği de söylenebilir. Zira Öğrencisi Âsım'ın bir rivayetine göre es-Sülemî, "Kur'ân'ı Hz. Ali'den öğrendim."

³⁹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, 162

⁴⁰ es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 423; Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, çev. Ömer Türker, Fatih Serenli, 2. bs., (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 137; Ganim Kaddûrî el-Hamed, *el-Muhâdarât fî ilmi'l-kıraat*, (Amman: Dâru Ammâr, 2003), 99; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2005), 29.

⁴¹ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/372; el-A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, 139; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 88.

⁴² Kübrâ el-Eşvah, *İ'câzû'l-kıraati'l-Kur'âniyye*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998), 148.

⁴³ Sülemî ayrıca قال أبو عبد الرحمن: ما رأيت أحداً أقرأ للقرآن من علي بن أبي طالب رضي الله عنه. Ali'den daha çok okutan birisini görmedim" demiştir. es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 451.

demıştır.⁴⁴ Ancak bu durum Sülemî veya Zirr'in kesin olarak diğer vecihleri okumadığı veya okutmadığı anlamına da gelmemektedir.

Burada alimlerin Âsım'ın kıraatini Hafs'ın daha iyi zabdettiğini belirtmelerine rağmen Kûfe'de o dönemde Hafs rivayeti niçin tercih edilmedi? sorusu akla gelmektedir. Bu konuda muhtemel sebep şu olabilir. Kûfe kurrâsında usûl farklılıklarında imâleli ve ibdâl üzere okuma yaygındır. Bu da Kûfe kıraat ekolüne daha uygun bir okuyuştur. İmâle ile okuma, Şu'be rivayetinde de Şâtıbiyye ve Tayyibe tariklerinde Hamze ve Kisâî kıraatleri kadar olmasa da yaygın olmayan diğer tariklerinde mevcuttur. Hafs rivayetinde ise feth (imâlesiz) üzere okuma yaygındır. Bu nedenle Kûfe halkı Şu'be rivayetini kendilerine daha yakın bulmuş olabilir. Bu durum Hafs ve Şu'be'nin senedde zikredilen isimlere usûl konusunda temsil ettiğini ortaya koyabilir.

Ancak şunu unutmamak lazımdır ki, Âsım, kıraatini oluştururken diğer kurrânın yaptığı gibi hocalarından okuduğu sahih kıraatler arasından tercihte bulunmuş ve bununla meşhur olmuştur.⁴⁵ Her ne kadar Âsım için bazı kıraatlerde söylendiği gibi “Şu hocadan okudum, şunu aldım, şunu terkettim.” gibi tespit edilen bir sözü olmasa da birçok hocadan ders alması bunu gösterdiği söylenebilir. İmamların sahih kıraat rivayetleri arasından tercih yaptığı dikkate alındığında Âsım'ın bütün kıraatının es-Sülemî'nin kıraatinden ibaret olduğunu söylemek mümkün değildir.⁴⁶ Bu noktada Hafs, Şu'be rivayetlerinin ve diğer rivayetlerin kıraat imamının hocasından aldığı kıraatin yüzde yüz aynısı olduğunu söylemenin zor olduğunu ortadadır. Ancak usûl ve ferşî ihtilaflarda ekseriyetle belirtilen hocaların kıraati olabilir. Zira Âsım daha birçok kişiden kıraat almış ve sahih kıraatler arasından da kendi dil birikimlerine, yaşadıkları coğrafya ve dil tecrübesine göre tercihte bulunmuştur.⁴⁷ Mesela, Ferrâ (öl. 207/822), Âsım'ın الرِّيَاح kelimesini rüzgârın rahmet ifade ettiğinde cemî, azab ifade ettiğinde tekil okuduğunu söylemiştir.⁴⁸

Diğer kıraatlerin senedlerine de baktığımız zaman Hamze, Kisâî, Nâfi, Ebû Amr, Ya'kûb, Ebû Ca'fer ve Halef'in senedlerinde Âsım'ın senedinde geçen bütün sahâbe vardır. Tâbiîn olarak Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Zirr b. Hubeys de Hamze, Kisâî, Ya'kûb ve Halef'in senedinde bulunmaktadır. Böyle bir durumda hangi kıraat, hangi sahâbînin veya tâbiînin okuyuşudur? Bunu ayırmak mümkün değildir.⁴⁹ Tüm bu verilerle birlikte Âsım'ın kıraatinde Kûfe Mushafına uymayan bazı okumaların olması da bu noktada bir işaretir.

⁴⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, 4/269.

⁴⁵ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 253; Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2016), 233.

⁴⁶ Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, çev. Mehmet Sait Şimşek, 2. bs., (Konya: Kitap Dünyası, 2008), 94.

⁴⁷ İnanç, *Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 180.

⁴⁸ Ebû Zekerıyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necatî vd., (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.), 2/269.

⁴⁹ Rüşdî, *es-Silsiletü'z-zehebiyye*, 489-517.

Özetle, Hafs ve Şu'be'nin rivayetleri Âsım'ın kendilerine öğrettiği ayrı ayrı kıraatler olduğu söylenebilir. Bunların ayrı kıraat mesabesinde olması Hafs ve Şu'be'nin kıraat imamı gibi ders aldıkları hocalarının kıraatlerinden tercihte bulunup kendi kıraatlerini oluşturdukları anlamına gelmemektedir. Zira Hafs ve Şu'be diğer imamın râvîleri gibi hocalarının kıraatini rivayet etmişlerdir. Rivayete göre Hafs, Rûm Sûresi 54. ayette yer alan ضَنَّف (3 kelime) ض harfini damme, Şu'be ise fetha ile okumuştur. Hafs, Âsım'a hiçbir şekilde muhalif okumadığını ancak ضَنَّف kelimelerini kendisinin damme ile ضَنَّف şeklinde, Âsım'ın ise fetha ile okuduğunu söylemiştir.⁵⁰ Burada Hafs'ın fethalı kıraati Âsım'dan almadığı anlaşılmaktadır. Hafs'ın dammeli okumasının sebebi olarak İbn Ömer hadisini⁵¹ tercih ettiği ve Âsım'a muhalif okuduğu belirtilmiştir. Ancak Hafs'tan Ubeyd ve Amr > el-Fîl tarihinde fethalı okumanın geldiği⁵² düşünüldüğünde Hafs'ın bu kelimeyi iki vecihle okuduğunu belirtmek gerekir.

Şu'be'nin Âsım'dan başka kişiden ders almadığı belirtilmiştir. “Beni Âsım'dan başka kimse okutmadı.” sözü de onun başka kimseden ders almadığını doğrulamaktadır.⁵³ Dolayısıyla Âsım'ın râvîlerinde kendi tercihlerini yaptıklarını ortaya koyan bir delil mevcut değildir.⁵⁴

Netice itibarıyla ferşî kelimelerde Âsım'ın hocasından aldığı bütün vecihleri Hafs ve Şu'be'ye öğretmediği ve kendi tercih ettiği vecihleri öğrettiği de söylenebilir. Bu çerçevede klasik tefsirlerde yer alan rivayetlerde Sülemî ve Zirr b. Hubeyş'in özellikle ferşî konulardaki bazı okumaları rivayet edilmiştir. Her ne kadar bu kıraatlerin bazıları şâz kapsamında olsa da ve bazılarının sahih olmama ihtimali de olsa, muteber tefsirlerde yer alması senedinin sahihliği ve okudukları kıraat noktasında bize ipucu vermektedir. Zira bunlar senedleriyle birlikte rivayet edilmişlerdir.

Hafs ve Şu'be'nin senedinde geçen sahâbe ve tâbiînin kıraatlerini bütünüyle bilmek mümkün olmasa da sened zincirinin kıraatin aynısı olmadığı noktasında delil olması açısından bunların kıraatine dair bazı örneklerin zikredilmesi uygun olacaktır. Bu rivayetlerde Sülemî ve Zirr, sahâbe olarak da Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dun kıraatlerinden örnekler verilecektir.⁵⁵

2.1. Senedde Yer Alan Tâbiînin Kıraati

Hafs'ın senedinde Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Şu'be'nin senedinde Zirr b. Hubeyş yer almaktadır. Hafs'ın senedine bulunan es-Sülemî'nin Hz. Peygamber'in vefatından önce doğduğu bilinmektedir. Sülemî'nin babası sahâbî

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/230.

⁵¹ Atıyye el-Avfî'den gelen rivâyete göre İbn Ömer'in bu kelimeyi Rasûlüllah'a fetha ile okuduğu, ama Rasûlüllah'ın bunu kabul etmeyip damme ile okuttuğu nakledilmiştir. ed-Dânî, *et-Teysîr*, 472, 473.

⁵² ed-Dânî, *et-Teysîr*, 472, 473.

⁵³ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, 8/502.

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/230; Abdülhâdî el-Fazlî, *el-Kıraatü'l-Kur'âniyye*, 4. bs., (Beyrut: Merkezü'l-Gadîr, 2009), 117, 118.

⁵⁵ Âsım'ın üçüncü hocası Şeybânî bu iki rivayette özel olarak zikredilmediği için ayrıca incelenmemiştir. Ayrıca kaynaklarda Şeybânî'nin kıraati ile alakalı örneklerin pek olmadığı söylenebilir.

olup kendisi Kûfeli tâbîilerin ikinci tabakasında yer alır. Kûfe şehrinin kıraat hocası olan Sülemî,⁵⁶ kıraati arz yolu ile Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Ka'b gibi büyük ünlü sahâbeden öğrenmiştir.⁵⁷ Kur'ân'la ilgili sorularının devam etmesi sebebiyle Hz. Osman'ın ona, "Sen benim halkın işleriyle meşgul olmamı engelliyorsun, Zeyd b. Sâbit'e git." dediği için Zeyd'den ders almaya başlamış ve tam on üç defa Kur'ân'ı ona arzetmiştir. Kur'ân ve kıraat ilimlerinde ayrıca Hz. Ali, Übeyy b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd'dan faydalanmıştır. Öğrencisi Âsım'ın bir rivayetine göre es-Sülemî, "Kur'ân'ı Hz. Ali'den öğrendim." demiştir.⁵⁸

Zehebî, Şu'be b. Haccâc'dan (öl. 160/776) nakledilen ve onun Hz. Osman ve İbn Mes'ûd'dan herhangi bir şey öğrenmediğini ifade eden rivayetin doğru olmadığını, Hz. Osman'dan naklettiği hadisin Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh'* inde yer alması ve kıraata dair eserlerde kaydedilen bilgiler karşısında bu iddianın kabul görmediğini söylemiştir.⁵⁹

Ebû Abdurrahman es-Sülemî Âsım'ın en önde gelen hocasıdır. Rivayetlerden anlaşıldığına göre en çok ondan kıraat ahzetmiştir. Hz. Osman'ın mushafı birlikte Kûfe'ye gönderilen Sülemî 40 yıl Kûfe mescidinde Kur'ân okutmuştur. es-Sülemî Âsım doğrudan hocası olduğu gibi Ebû Amr, A'meş (öl. 148/765), Hamze, Kisâî, Ya'kûb, Halef'in de senedinde yer almaktadır.⁶⁰ Kûfe Mushafına uygun olarak okutan Sülemî'nin bazı kıraatine dair rivayetlerde Âsım kıraatine uygun okumaları olduğu gibi ona uymayan bazen de 10 kıraat içinde okunmayan kıraati da söz konusudur.

Şu'be'nin senedinde yer alan Zirr ise sahâbenin meşhur kâriflerinden okumuş, tâbîinden kıraat alimlerinden Ebû Meryem Zirr b. Hubeyş muhtemelen hicretten 39 veya 40 yıl önce Kûfe'de doğmuştur. O cahiliye ve İslam döneminde yaşadığı halde Allah Rasûlünü görmediği için muhadram tâbîilerden sayılmıştır. Zirr, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile aynı dönemde Kûfe'de kıraat hocalığı yapmıştır.⁶¹

Özellikle Şu'be rivayeti için sened olarak gösterilen ve Sülemî ile aynı dönemde Kûfe'de kıraat okutan Zirr b. Hubeyş Âsım'ın deyim yerindeyse ikinci hocasıdır. Zirr sadece Âsım'ın değil Ebû Amr, A'meş, Hamze, Kisâî Ya'kûb, Halef'in senedinde de yer almaktadır.⁶² Zikredilen bu kurrâ da doğrudan olmasa da onun talebelerinden kıraat rivayet etmiş ve okumuştur.⁶³

⁵⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 4/267-270.

⁵⁷ ed-Dânî, *et-Teyisr*, 101; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, 4/268; Ahmed b. Mustafa Taşkoprûzâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 2/19.

⁵⁸ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, 4/271; 5/259.

⁵⁹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, 4/268-272.

⁶⁰ Rüşdî, *es-Selâsilü'z-zehebiyye*, 489-517.

⁶¹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, 4/166.

⁶² Rüşdî, *es-Selâsilü'z-zehebiyye*, 489-517.

⁶³ ed-Dânî, *et-Teyisr*, 104.

Her iki tâbînin okumaları genelde tefsir kaynaklarında zikredilmiştir. Bu okumalardan bazıları maddeler halinde şöyle zikredilebilir.

2.1.1. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Kıraatinden Örnekler

1-Kur'ân'da⁶⁴ “şüphe” anlamına gelen مَرِيَّةٌ kelimesindeki م harfini Abdurrahman es-Sülemî'nin Esed kabilesine uygun bir şekilde ötre ile okuduğu belirtilmiştir. Ancak kurrâ arasında bu kelimedeki mim harfinin esre ile okunmasında ihtilaf yoktur.⁶⁵ Bu kelimedeki mim harfinin esreli ise okunması Hicaz lehçesidir.⁶⁶

2-دَفْعٌ (Bakara 2/251, Hac 22/40) kelimesi Sülemî'den يُدَافِعُ olarak rivayet edilmiştir.⁶⁷ Ancak bu kelimeyi Nâfi, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb دَفَاعٌ şeklinde, diğer kurrâ دَفَعٌ şeklinde okur.⁶⁸

3-بِالْغَدْوَةِ وَالْعَثْبِيِّ (En'âm 6/52, Kehf 18/28) Sülemî'nin بِالْغَدْوَةِ kelimesini بِالْغَدْوَةِ (veya ğayn ötre ile) şeklinde okuduğu rivayet edilmiş ancak bu kelimeyi sadece İbn Âmir بِالْغَدْوَةِ şeklinde okumuştur.⁶⁹

4-A'râf 57, Furkân 48 ve Neml 63. ayetteki بُشْرًا kelimesini Sülemî'nin Hz. Ali'den rivayetle Âsım'la aynı okuduğu rivayet edilmiştir.⁷⁰ Ayrıca Âsım'dan şâz olarak diğer râvîlerden ش harfinin dammesiyle okuduğu da rivayet edilmiştir.⁷¹

5-أَيَّانَ (Nahl 16/21, Neml 27/65) kelimesinin hemzesini Sülemî'nin kendi Süleym kabilesine uygun olarak esre ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁷² Ancak kurrâ arasından bu kelimedeki ihtilaf yoktur.⁷³

6-Sülemî Kehf 74. ayetteki زَكِيَّةٌ kelimesini زَاكِيَّةٌ şeklinde elifle ziyadesi ile okumuştur.⁷⁴ Ancak Kûfiyyûn ve İbn Âmir bu kelimeyi elifsiz, diğer kurrâ elif ile okur.⁷⁵

7-Meryem 89. ayette لَأُ kelimesini (hemze) Sülemî ve Hz. Ali'nin fetha ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁷⁶ Bu kelimedeki kurrâ arasında bir ihtilaf söz konusu değildir.⁷⁷

8-وَلَا يَسْمَعُ (Enbiyâ 21/45) fiilini Sülemî'nin وَلَا تُسْمَعُ şeklinde te ile, الدُّعَاءُ kelimesini de merfû okuduğu rivayet edilmiş,⁷⁸ Âsım ise الصَّمُّ الدُّعَاءُ şeklinde okumuştur.⁷⁹

⁶⁴ Hûd 11/17; 109, el-Hac 22/55; es-Secde 32/23; Fussilet 41/54.

⁶⁵ Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtida*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, (Dımaşk: Matbuât Macmau'l-Luga, 1971), 1/169.

⁶⁶ Abdüllatif el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, (Dımaşk: Dâru Sa'd-Dîn, 2000), 4/27.

⁶⁷ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/227.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 308, 471.

⁶⁹ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/109; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 355; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 2/433.

⁷⁰ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/381.

⁷¹ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 3/76.

⁷² el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/99; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 4/609.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 431.

⁷⁴ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/172; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 5/267.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 447.

⁷⁶ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/172; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 5/397.

⁷⁷ ed-Dânî, *et-Teysîr*, 428; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 456.

9-Hac 29. ayette وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا kelimelerdeki lam harflerinin Âsım ve Ehl-i Medine'nin sakin, Sülemî'nin ise esre ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁸⁰ Şu'be rivayetinde lam harfleri iskan ile olup vav harfi de şeddeli okunmaktadır.⁸¹

10-Neml 25. ayette أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ "ellâ" kelimesini Âsım şeddeli okumuş ama es-Sülemî'nin Kisâî gibi şeddesiz أَلَّا şeklinde okuduğu nakledilmiştir.⁸²

11-İnşâ 29/17) fiilini سُؤْلُكُمْ (veya تَخْلُقُونَ) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.⁸³ 10 kurrâ arasında ise bu kelimedede ihtilaf yoktur.

12-Ahzâb 33/13) Sülemî'nin مَقَامٍ kelimesindeki mim harfini de Hafs'ın okuduğu gibi ötre ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁸⁴

13-Ahzâb 31. ayette وَتَعْمَلْ صَالِحًا fiilini A'meş ve Sülemî'nin yâ ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁸⁵ Ancak Sülemî, Hamze, Kisâî ve Halef'e muvâfakat etmiştir. Âsım ise ت ile okumuştur.⁸⁶

14-Sebe' 23. ayette إِذَا فُرِّعَ حَتَّىٰ fiili Âsım ile Sülemî aynı okur.⁸⁷ Bu fiili İbn Âmir ve Ya'kûb'un dışındaki kurrâ bu şekilde okur.⁸⁸

15-Fâtır 35. ve Kâf 38. ayetteki لُعُوبٌ kelimesindeki lam harfini Sülemî'nin Hz. Ali'nin kiraatine uygun olarak fetha ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁸⁹ Kurrâ arasında bu kelimedede ihtilaf söz konusu değildir.⁹⁰

16-Sâffât 9. ayetteki دُحُورًا kelimesinde Sülemî Hz. Ali'ye muvafakat ederek dal harfinin fetha ile okumuştur.⁹¹ Kurrâ arasında bu kelimedede ihtilaf söz konusu değildir.⁹²

17-Sâd 5. ayette عُجَابٌ kelimesi Sülemî ve Hz. Ali'den عُجَابٌ şeklinde şeddeli rivayet edilmiştir.⁹³ Kurrâ arasında bu kelimedede ihtilaf söz konusu değildir.⁹⁴

18-Tahrîm 3. ayette عَرَفَ fiilini Kisâî ر harfini şeddesiz, Âsım ve diğer kurrâ şeddeli okumuştur.⁹⁵ Kurtubî, Hz. Ali, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve A'meş tarikiyle

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru-Hicr, 2011), 18/450; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Kiraat*, 6/25.

⁷⁹ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/205; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 494.

⁸⁰ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/224; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 6/107.

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 469, 470.

⁸² İbnü'l-Enbârî, *İzhâhü'l-vakf*, 1/169; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 6/504.

⁸³ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/315; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/19; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 7/94.

⁸⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/226; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 511; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 7/258.

⁸⁵ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/341; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 7/280.

⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 512.

⁸⁷ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/342; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 7/366.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 517.

⁸⁹ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/80; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 7/440.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 521.

⁹¹ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/383; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 8/8.

⁹² İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 527.

⁹³ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/398; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kiraat*, 8/80.

⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 531.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/290.

Şu'be'nin عَرَفَ şeklinde şeddetsiz okuduğunu, Sülemî'nin de "Bir kişi عَرَفَ şeklinde şeddeli okuduğunda onu taşlardı." demiştir.⁹⁶

19-Fecr 3. ayette الوَثْرُ kelimesindeki vav harfini Âsım Sülemî ile beraber fethalı okumaktadır.⁹⁷ Hamze, Kisâî ve İbn Mes'ûd vav harfinin esresiyle okumuştur. Esreli okuma Esed, Temîm gibi kabilelerin lehçesi, fethalı okuma ise Kureyş ve Hicaz lehçesidir.⁹⁸

Örneklerde görüldüğü gibi ferşî okumalarda Âsım ile hocası Sülemî'nin farklı okumalarının yanında aynı okuduğu kelimeler de rivayet edilmiştir. Ayrıca Sülemî'den mushaf hattına uygun ama 10 kıraat içinde yer almayan ve şâz olarak nitelendirilen okuyuşlar da zikredilmiştir.

2.1.2. Zirr b. Hubeş'in Kıraatinden Örnekler

1- هَيْتَ لَكَ (Yûsuf 12/23) kelimesini ت harfini Zirr b. Hubeş'in fetha ile okuduğu rivayet edilmiştir.⁹⁹ 10 kurrâ arasında te harfinin harekesinin fetha ile okunmasında ihtilaf yoktur. Âsım da fetha ile okumuş,¹⁰⁰ İbn Mes'ûd'dan da fethalı rivayet edilmiştir.¹⁰¹

2- Âsım, Hicr 1. ayetteki رُبَّمَا kelimesinin Zirr'e şeddeli olarak رُبَّمَا şeklinde okumuş, o da "Sen الرَّبِّ kelimesine benzetiyorsun." dediğini ancak kendisinin tahfipli okuduğunu söylemiştir.¹⁰² Âsım'ın her iki rivayetinde bu kelime tahfipli olarak رُبَّمَا şeklinde okunmaktadır.¹⁰³ Nâfi ve Ebû Ca'fer de Âsım'a muvafakat eder.¹⁰⁴

3- طه (Tâhâ 20/1) Bu harflerle ilgili Zirr şöyle rivayet etmiştir. Buradaki ط ve ه harflerini bir kişinin İbn Mes'ûd'a "tâhâ" şeklinde fethalı okumuş, bunun üzerine ondan "têhê" şeklinde imâleli okuması istemiş, zira Hz. Peygamber'in de kendisine o şekilde okuttuğunu söylemiştir.¹⁰⁵ Âsım Şu'be rivayetinde Yahya b. Adem tarikinden her iki harfi imâle ile okur.¹⁰⁶ Hamze, Kisâî, Halef de İbn Mes'ûd'un kıraatine uygun olarak imâle ile okur.¹⁰⁷

⁹⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî-İbrahim Etfayîş, 2. bs., (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 18/187; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 585.

⁹⁷ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/21.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 612; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 10/415.

⁹⁹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 3. bs., (Memleketü'l-Arabîyyetü's-Suudîyye: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, 1419), 3/910.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 413; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 4/532.

¹⁰¹ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 4/218.

¹⁰² es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 453.

¹⁰³ ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 402.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 427.

¹⁰⁵ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/174; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 488; el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/168.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 457; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 5/405.

¹⁰⁷ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 5/405.

4- تَنْبُتٌ بِالذُّهْنِ (Mü'minûn 23/20) Zirr'in İbn Mes'ûd'la beraber fiili تَنْبُتٌ , sonraki kelimeyi de ب harfinin hafziyle mansub olarak okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁰⁸ Âsim her iki râvîde تَنْبُتٌ şeklinde okur.¹⁰⁹

5- جَنَّاتٍ عَدْنٍ (Fâtır 35/33) "cennât" kelimesini Zirr, müfred olarak جَنَّهٌ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.¹¹⁰ Ancak kurrâ arasında bu kelimenin çoğul okunmasında ihtilaf yoktur.¹¹¹

6- أَنْ ذُكِّرْتُمْ (Yâsîn 36/19) kelimesini Zirr'in tek hemze olarak fethalı okuduğu rivayet edilmiştir.¹¹² Âsim ise çift hemze ve ikinci hemzeyi esreli okumuştur.¹¹³

7- وَلَا تُسَاطِطُ (Sâd 38/22) Zirr'in bu fiili وَلَا تُسَاطِطُ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.¹¹⁴ Ancak 10 kurrâ arasında bu kelimedede herhangi bir kıraat ihtilafı yoktur.¹¹⁵

8- إِنَّا لَمُعْرَمُونَ (Vâkıa 56/66) "innâ" kelimesini Şu'be'nin istifham hemzesiyle okuduğu ve Âsim'in bunu Zirr b. Hubeyş'ten rivayet ettiği belirtilmiştir.¹¹⁶

9- وَعَشِيرَتِهِمْ (Mücâdele 58/22) kelimesini Zirr'in cemî olarak وَعَشِيرَاتِهِمْ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.¹¹⁷ Hz. Ali ve A'sâ¹¹⁸ tarikinden Şu'be'nin de cemî okuduğu rivayet edilmiştir.¹¹⁹ Bu kelimedede kurrâ arasında ihtilaf yoktur.¹²⁰

Verilen örneklerde Zirr b. Hubeyş'in kıraatinde Âsim'da olmayan ve şâz kapsamındaki okumalar da vardır. Bu da Şu'be rivayetinin tamamen Zirr b. Hubeyş'in kıraati ile özellikle ferşî okumalarda aynı olmadığını gösterir. Sahâbe zinciri olarak İbn Mes'ud'un kıraatinden mushafa uymayan kıraatler olduğu dikkate alındığında usûl bakımından ona dayansa da ferşî ihtilaflarda durum farklıdır.

2.2. Senedde Yer Alan Sahâbenin Kıraati

Kıraat ilminde bir imamın kıraatinin tamamen bir sahabînin kıraati olduğunu söylemek mümkün müdür? Dolayısıyla Hafs rivayeti Hz. Ali, Şu'be rivayeti İbn Mes'ûd'un kıraati midir? Ayrıca Şu'be'nin Ebû İshâk Şemr b. Atıyye'den rivayet

¹⁰⁸ Ebû Muhammed Abdülhakk b. Galib b. Abdurrahman İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 4/140; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Kıraat*, 6/161.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 474.

¹¹⁰ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 4/440; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 7/436.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 520, 521.

¹¹² Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Bahru'l-'ulûm*, thk. Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed, Zekerıyya Abdülmecid, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 3/97; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 7/469.

¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 523.

¹¹⁴ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 4/499; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 8/93.

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 532, 533.

¹¹⁶ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 2/174; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, 488; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 17/219; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Kıraat*, 9/313.

¹¹⁷ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 2/174; es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 488; el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, 17/308.

¹¹⁸ A'sâ tarihi Tayyibe tarihlerinin dışında bir tariktir.

¹¹⁹ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 8/381.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 578.

فینا رجلان أحدهما أقرأ الناس لقراءة زيد: عاصم، والآخر أقرأ الناس لقراءة عبد الله: الأعمش ettiği “İçimizde iki kişi var. Onlardan biri insanlara Zeyd kıraatini Âsım, diğeri İbn Mes’ûd kıraatini öğreten A’meş’tir.”¹²¹ rivayetini nasıl değerlendirmek gerekir. Zikredilen Âsım’ın Zeyd kıraatini okuduğu rivayeti mushaf hattına uygun okuduğu anlamında olması doğruya daha yakındır.¹²² Zira Hz. Osman’ın çoğalttığı mushaf lar son arzada Zeyd’in de şahit olduğu harf/kıraat üzere yazılmıştı. Bu noktada İbn Mes’ûd’un okuduğu bazı kıraatler mushaf hattının dışında idi.¹²³

Yedi harf ruhsatı ile birlikte sahâbe Hz. Peygamber’den farklı farklı kıraat almıştır.¹²⁴ Hz. Peygamber’den farklı kıraatleri alan sahâbe, farklı şehirlerde bu kıraatleri okutmuş ve bu farklılıklar tâbiîn ve tebe-i tâbiîn arasında da yaygınlaşmıştır.¹²⁵ Yedi harf ile alakalı rivayetlerde de Kureyşli iki sahabînin farklı okuması söz konusudur.¹²⁶ Gerçi Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın kıraatinin aynı olduğunu onların umumun kıraatiyle okuduklarını, Hz. Ali’nin de Osman mushafını imam edindiğini rivayet etmiştir.¹²⁷ Ama sahâbe arasında kıraat farklılıklarının olduğu bir vakıadır. Nitekim İbn Abbas’ın “ ابن عَبَّاسَ أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ عَلَى قِرَاءَةِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ إِلَّا ” “İbn Abbâs Zeyd b. Sâbit’in kıraati üzere okuyordu. Ancak 18 harfin okunuşunu İbn Mes’ûd’dan aldı.” şeklindeki rivayetler bazı sahâbîlerin birbirinden farklı okuduklarını ortaya koymaktadır.¹²⁸ Rivayetlerde Hz. Peygamber’in de duruma göre farklı okuduğu ve okuttuğu anlaşılmalıdır.¹²⁹ Zira İslam’ın yayılmasıyla farklı beldelerde ortaya çıkan kıraat ihtilafları sahâbenin öğretimine dayanmaktaydı.

Sahâbe arasındaki kıraat farklılığını ortaya koyan bir başka rivayet şöyledir. “Bir adam Hz. Peygamber’in yanına gelip şöyle dedi: “İbn-i Mes’ûd, Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Ka’b herhangi bir sûreyi değişik şekillerde bana okudular, hangisinin kıraatini alayım?” Hz. Peygamber, Hz. Ali yanında bulunduğu halde sustu. Hz. Ali, O adama: “Sizden her biri bildiği kıraatlerle okusun.” diye cevap verdi.”¹³⁰

Taberî’de nakledilen bu rivayette yaşanan olay eğer Mekke döneminde vukû buldu ise sahâbenin kendi tercihlerine göre okuduğunu söylememiz gerekir. Zira her sahabînin Hz. Peygamber’den farklı şekillerde okuduğu belirtilmiştir.¹³¹

¹²¹ ed-Dânî, *Câmiu’l-beyân*, 60.

¹²² ed-Dânî, *Câmiu’l-beyân*, 86.

¹²³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 113.

¹²⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fi ulûmi’l-Kur’ân*, 3. bs., (y.y.: Dâru Hisân, 2003), 224, 225. Mesela son arzada okuduğu kıraatin Zeyd b. Sâbit’in kıraati olduğu nakledilmiştir.

¹²⁵ Ahmed Hâlid Şükrü, Muhammed Ahmed Müflih, Muhammed Hâlid Mansûr, *el-Mukaddimât fi ilmi’l-kıraat*, (Amman: Dâru Ammâr, 2001), 34; Önen, *Kıraat Tarihi*, 40, 41.

¹²⁶ Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-vecîz*, 78, 79.

¹²⁷ Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-vecîz*, 71.

¹²⁸ Ebu’l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-Masûn fi Ulûmi Kitabi’l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, t.y.), 8/534.

¹²⁹ Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-vecîz*, 71; Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’an-ı Kerim Tarihi*, 75.

¹³⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/24.

¹³¹ es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, 224.

Âsım'ın senedinde sahâbe tabakasından yukarda belirtildiği gibi Zeyd b. Sâbit, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Übeyy b. Ka'b, Hz. Osman yer almaktadır. Ancak bu sahâbe diğer kurrânın da senedinde yer almaktadır. Aynı zamanda bunlardan Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Ka'b, Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer'in senedinde; İbn Mes'ûd, Ebû Amr, Kisâî, Hamze, Halef'in senedinde; Osman ise, İbn Âmir, Hamze, Kisâî, Ya'kûb, Halef'in senedinde yer almaktadır.¹³²

Kur'ân kıraati konusunda öne çıkan sahâbenin bütün kıraat farklılıklarıyla ilgili nasıl okuduğunu, hangi sahih kıraati tercih ettiğini tümüyle tespit etmek mümkün değildir. Bu konuda klasik tefsirlerde bazı kıraat ihtilafları değerlendirilirken "Bu kıraat Hz. Ali'nin kıraatidir, bu kıraat Zeyd'in kıraatidir." gibi nitelermeler söz konusudur. Öncelikle sahâbe Hz. Osman'ın mushafları istinsahından önce mushaf hattına uymayıp bugün 10 kıraat içinde yer almayan yedi harf kapsamında bazı müterâdif kelimelerle okumaları söz konusu idi. Bu okumalar mushafların istinsahı sonrası bir Kur'ân muallimi ile farklı merkezlere gönderilmesiyle terkedilmiştir.¹³³ Bazı yorumlarda mushaf hattına uymayan sahâbenin bu kıraatlerinin tefsir kabilinden açıklamalar olduğunun beyan edilmesi esasen doğru bir yaklaşım değildir. Tefsîrî olan rivayetler ise daha çok ziyade kelimelerdir.¹³⁴ Zira müterâdif okumalar yedi harf kapsamında olan okumalardı.

Hafs ve Şu'be'nin senedi olarak ifade edilen İbn Mes'ûd ve Hz. Ali'nin bazı okumaları şöyledir.

2.2.1. İbn Mes'ûd'un Kıraatinden Örnekler

Tefsirlerde ferî farklılık olarak özellikle tefsir etkisi olan müterâdif okumaların daha çok zikredildiği görülmektedir. İbn Mes'ûd'un kıraatine dair fikir vermesi açısından bazı örnekler zikredilecektir.

1- **لَا تَقُولُوا رَاعُونَ** (Bakara 2/104) "râinâ" kelimesini رَاعُونَ şeklinde ع harfinden sonra و ile okuduğu rivayet edilmiştir.¹³⁵ Ayrıca bu kıraatin Übeyy b. Ka'b ve Zirr b. Hubeyş'in kıraati olduğu belirtilmiştir.¹³⁶ 10 kurrâ arasında bu kelimedede ihtilaf söz konusu değildir.¹³⁷

2- **وَلَا تُسْئَلُ** (Bakara 2/119) وَلَا تُسْئَلُ kelimesini Übeyy ve İbn Mes'ûd'un وَلَا تُسْئَلُ şeklinde, yine İbn Mes'ûd'dan وَلَنْ تُسْأَلَ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.¹³⁸ Kurrâ arasında bu kelimenin ت harfi fetha ve ötre, ل harfinde ötreli ve sakin okunmasında ihtilaf vardır. Nâfi ve Ya'kûb ت harfini fetha, ل harfini sakin okumuş, Âsım ve diğer kurrâ ت ve ل harfi ötre ile okur.¹³⁹

¹³² Rüşdî, *es-Selâsilü'z-zehebiyye*, 489-517.

¹³³ Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukrîn ve mürşidü't-tâlibîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 19.

¹³⁴ Ahmed el-Beylî, *el-Ihtilâfû beyne'l-kıraat*, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1988), 111.

¹³⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/467.

¹³⁶ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 1/168.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 293.

¹³⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/560; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 1/210.

¹³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 306.

3- لَا يَتَّالِ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (Bakara 2/124) kelimesi İbn Mes'ûd'un kıraati olarak şekline merfû rivayet edilmiştir.¹⁴⁰ Kurrâ arasında bu kelime ihtilaf yoktur.¹⁴¹

4- والمقيمين الصلاة (Nisâ 4/162) kelimesi İbn Mes'ûd'un mushafında و ile yazıldığı ve bu şekilde okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁴² Kurrâ arasında bu kelimenin و ile okunmasında ihtilaf yoktur.¹⁴³

5- فَسئلَ الَّذِينَ يَفْرُونَ مِنَ الْكِتَابِ مَنْ قَتَلَكَ (Yûnus 10/94) فَسئلَ kelimesini İbn Mes'ûd'un سئلَ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁴⁴ Kurrâ arasında bu fiili İbn Kesîr, Kisâi ve Halef, vakfen de Hamze hemzenin isbatıyla okur.¹⁴⁵

6- إِلَّا صَاحَةً (Yâsîn 36/29, 53) Bu kelimeyi İbn Mes'ûd'un mushaf hattına muhalif olarak إِلَّا زَفِيَةً şeklinde müterâdif bir kelimeyle okuduğu nakledilmiştir.¹⁴⁶ Kurrâ arasında bu kelimenin sadece irabında bir ihtilaf vardır.¹⁴⁷

2.2.2. Hz. Ali'nin Kıraatından Örnekler

1- وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ (Bakara 2/234) يُتَوَفَّوْنَ fiilini Hz. Ali'nin ي harfinin fethası ile okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁴⁸ Kurrâ arasında bu kelime ihtilaf yoktur. Âsım'ın Mufaddal¹⁴⁹ rivayetinden fethalı okuduğu rivayet edilmiştir. Ancak Hafs ile Şu'be arasında ihtilaf yoktur.¹⁵⁰

2- هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ (Mâide 5/112) Kisâi ت ile, sonraki kelimeyi nasb ile okur. Bunun da Hz. Ali ve Âişe ve İbn Abbas'ın kıraati olduğu nakledilmiştir.¹⁵¹

3- وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا (En'âm 6/25, İsrâ 17/46, Kehf 18/57) Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un وَفِي آذَانِهِمْ غَطَاءٌ şeklinde müterâdif kelimelerle okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁵²

4- وَمِنَ النَّخْلِ مَنْ طَلَعَهَا فَيَنُوتَانِ دَانِيَةً وَجَنَاتٍ مِنْ آغَابٍ (En'âm 6/99) وَجَنَاتٍ kelimesini Âsım'ın merfû okuduğu rivayet edilmiş, bu kıraati da Hz. Ali'nin okuduğu nakledilmiştir.¹⁵³ Ayrıca İbn Mes'ûd ve Süleymî'nin de dammeli okuduğu rivayet

¹⁴⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/24; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 1/189.

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 294.

¹⁴² et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/395; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 2/199.

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 328, 329.

¹⁴⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/612.

¹⁴⁵ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 3/264.

¹⁴⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/54; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 7/477.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 523.

¹⁴⁸ Cârullah Ebî'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an kakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-akâvil fi vucûhi't-te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdülmahmud-Ali Muhammed Muavvid, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 1/282.

¹⁴⁹ Mufaddal rivayeti Tayyibe'nin dışında yaygın olmayan bir rivayettir.

¹⁵⁰ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 1/327.

¹⁵¹ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 3/117; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 2/369.

¹⁵² Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nuketü ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdimaksûd b. Abdirrahman, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 2/103; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 2/408.

¹⁵³ Muhammed Allâme Ziyâüddîn Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 13/85.

edilmiştir.¹⁵⁴ Bu kelimedede 10 kurrâ arsında kesre ile okunmasında ihtilaf yoktur.¹⁵⁵ Âsım Tayyibe tarikinde her iki râvîde ihtilaf yoktur. Ancak Şu'be'nin bazı tariklerinden ve Âsım'ın Mufaddal rivayetinden dammeli rivayet nakledilmiştir.¹⁵⁶

5- إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا (En'âm 6/159) fiilinin فَرَّقُوا şeklinde elifle okunmasının Hz. Ali'nin kıraati olduğu nakledilmiştir.¹⁵⁷ İbn Mes'ûd'dan da aynı rivayet gelmiştir.¹⁵⁸

6- قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا أَنْزَلَ (İsrâ 17/102) fiilini ötreli okumanın Hz. Ali'nin, fethalı okumanın İbn Abbâs'ın kıraati olduğu nakledilmiştir.¹⁵⁹ 10 kıraat içinde bu kelimeyi sadece Kisâî dammeli okur.¹⁶⁰ Âsım'dan da Şu'be'nin A'sâ tarikinden dammeli okuyuş rivayet edilmiştir.¹⁶¹

7- إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ (Zuhruf 43/57) fiilinin ص harfinin dammesiyle okumanın Hz. Ali'nin kıraati olduğu belirtilmiştir.¹⁶² Ayrıca Âsım'ın ve Zirr b. Hubeyş'in de esre ile okuduğu rivayet edilmiştir. Aynı kelimeyi Sülemî ve A'sâ tarikinden Şu'be'nin dammeli okuduğu rivayet edilmiş,¹⁶³ ancak 10 kurrâ içinde bu harfi Nâfi, İbn Âmir, Kisâî, Ebû Ca'fer, Halef dammeli, diğer kurrâ kesreli okur.¹⁶⁴

8- يُطَافُونَ (Rahmân 55/44) kelimesini Sülemî'nin بِطَافُونَ şeklinde okuduğu, bunun da Hz. Ali'nin kıraati olduğu nakledilmiştir.¹⁶⁵ Ancak kurrâ arasında bu kelimedede ihtilaf yoktur.¹⁶⁶

9- لَا تَخْفَى (Hâkka 69/18) kelimesini Hz. Ali'nin ي ile gâib olarak okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁶⁷ Kurrâdan da Hamze, Kisâî ve Halef ي ile, diğer kurrâ ت ile okur.¹⁶⁸

10- خَاتَمُهُ (Mutaffifin 83/26) Kisâî'nin خَاتَمُهُ şeklinde okuduğu bu kıraatin Hz. Ali'nin ve Sülemî'nin kıraati olduğu nakledilmiştir.¹⁶⁹ Ancak Âsım ve diğer kurrâ خَاتَمُهُ şeklinde okur.¹⁷⁰

¹⁵⁴ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 2/500.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 360.

¹⁵⁶ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 2/500.

¹⁵⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/149.

¹⁵⁸ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 2/596.

¹⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/415; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 5/129.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 440.

¹⁶¹ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 5/129.

¹⁶² er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/639.

¹⁶³ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 8/389.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 549.

¹⁶⁵ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-veciz*, 5/232; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 9/273.

¹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 572.

¹⁶⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-veciz*, 5/360; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 10/60.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 389.

¹⁶⁹ el-Begavî, *Meâlimü't-tenzil*, 3/368; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 2/350.

¹⁷⁰ ed-Dânî, *et-Teysîr*, 549; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 608.

11- وَإِذَا الْجَجِيْمُ سُعِرَتْ (Tekvîr 81/12) kelimesini tahfifli okumanın Hz. Ali'nin kıraati olduğu belirtilmiştir.¹⁷¹ Ancak bu fiili Nâfî, Ebû Ca'fer, Hafs, İbn Zekvân ve Ruveys şeddeli, Şu'be ve diğer kurrâ tahfifli okur.¹⁷²

Sonuç

Âsım kıraati Kûfe'de okunmuş ve sonrasında civar beldelerde yayılmış bir kıraattir. Şu'be ve Hafs, alimler tarafından Âsım kıraatinin iki râvîsi olarak kabul edilmiştir. Âsım, Kûfe'de uzun yıllar Kur'ân öğretene ve tâbiînden olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve daha başka kişilerden kıraat almasına rağmen tabakât kitaplarındaki rivayetlere dayanılarak Şu'be ve Hafs rivayeti bu iki hocasına dayandırılmıştır. Çünkü rivayette Âsım bizzat kendisi Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den aldığını Hafs'a, Zirr b. Hubeyş'ten aldığını da Şu'be'ye öğrettiğini söylemektedir.

Âsım'ın kıraat okuduğu birçok hocası olmasına rağmen ilgili kaynaklarda öne çıkan en önemli hocalarından biri Ebû Abdurrahman es-Sülemî'dir. Rivayetlere bakıldığında okuduğumuz Hafs rivayeti Sülemî'den Hz. Ali kanalıyla aldığı rivayet, Şu'be rivayeti de Zirr b. Hubeyş'ten İbn Mes'ûd yoluyla aldığı rivayettir. Ancak Âsım Hafs ile Şu'be'nin arasındaki bu farklılığını nedeni olarak sorulan soruya verdiği cevabın daha çok usûl konusunda olmasını muhtemel görmektedir. Bu çerçevede her iki râvînin usûl ihtilafları konusundaki metodundan hareketle söylenirse Sülemî'nin feth ehli, Zirr'in imâle ehli olması muhtemel görmektedir. Yani bu açıdan Hafs rivayetinin Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin, Şu'be rivayeti de Zirr b. Hubeyş'in kıraatine dayandığı söylenebilir. Ancak kıraat kaynaklarında bu iki tâbiînin usûl konularındaki tavrı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Ferşî ihtilaflar konusunda da Hafs-Şu'be rivayetlerinin (aynı zamanda diğer kıraat imamlarının) Âsım'ın hocasından aldığı kıraatin birebir aynısı olduğunu söylemek mümkün değildir. Belki de ekseriyetle onun kıraati olması mümkün olabilir. Zira Âsım daha birçok kişiden kıraat almış ve diğer kurrâ gibi sahih kıraatler arasından tercihte bulunmuştur. Ayrıca Sülemî ve Zirr'den ve sahâbe olarak Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen kıraat örneklerinde Âsım'ın kıraatiyle aynı olanlar olduğu gibi diğer kıraatlere uyan örnekler de vardır. Bununla birlikte bu örneklerde bugün şâz addedilen okuyuşlar da söz konusudur. Bu nedenle diğer kıraat imamları kıraatlerini sahih rivayetler arasından tercihte bulunarak oluşturduğu kıraatlerin kendilerine nispet edildiği gibi Âsım da birçok hocasından aldığı kıraat içinden tercih ettiği rivayetleri talebelerine öğretmiştir. Bu noktada -konuyla alakalı rivayetlerden anlaşıldığına göre- Hafs ve Şu'be'ye bazı usûl ve ferşî ihtilaflar konusunda (özellikle ferşîyyâtta) iki ayrı kıraat öğrettiğini söylemek mümkündür. Çünkü her iki râvînin hocaları Âsım'dan aldığı farklı kıraat, ferşî ihtilafların dört yüzlere varan sayısı diğer kurrânın râvîleri arasında söz konusu değildir.

¹⁷¹ İbn Aتیye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 5/443; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kıraat*, 10/327.

¹⁷² İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 606.

Kaynakça

- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kiraat İlminde Tahrîrât Meselesi". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018): 83-112.
- Âli İsmail, Muhammed İbrahim. *İlmü'l-kiraat*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Kur'ân Tarihi*. çev. Ömer Türker, Fatih Serenli. 2. bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Bayraktutan, Osman. *Kiraatlerde Tevatür Olgusu*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Beylî, Ahmed. *el-İhtilâfû beyne'l-kiraat*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1988.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Çetin, Abdurrahman. *Ebü Amr ed-Dânî ve Kiraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kiraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dağ, Mehmet. "Kırâat ilminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* VII/2 (2007): 57-110.
- Dânî, Ebû Amr (ö. 444/1053). *Câmiu'l-beyân fi kiraati's-seb'i'l-meşhur*. thk. el-Cezâirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Dânî, Ebû Amr (ö. 444/1053). *et-Teysîr fi kiraati's-seb'*. thk. Ali eş-Şarkâvî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Endelüs, 2015.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Said (ö. 444/1053). *el-Muknî' fî resmî mesâhifî'l-emsâr mea Kitabî'n-nakt*. thk. Muhammed es-Sadık Kamhâvî. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1978.
- Ebü Şâme el-Makdîsî, Ebu'l-Kasim Sihabüddîn Abdurrahman (ö. 665/1267). *Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmi tetealleki bi'l-Kitabî'l-Azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdir, 1975.
- Eşvah, Kübrâ. *İ'câzü'l-kiraatî'l-Kur'âniyye*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998.
- Fazlî, Abdülhâdî. *el-Kiraatü'l-Kur'âniyye*. 4. bs. Beyrut: Merkezü'l-Gadîr, 2009.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd (ö. 207/822). *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. Mısır: Dâru'l-Misriyye, t.y.
- Firyâl, Zekerîyye el-Abd. *el-Mizân fî ahkâmi tecvidî'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Îmân, t.y.
- Hamed, Ganim Kaddûrî. *el-Muhâdarât fî ilmi'l-kiraat*. Amman: Dâru Ammâr, 2003.
- Hanbelî, Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Abdilbâkî (ö. 1126/1714). *Kâidetü kiraati hafs min tariki's-Şâtbiyye*. thk. Abdullah İbrahim el-Muğlâc. İmarat: Meclisi'l-Vataniyye, 2017.
- Hatîb, Abdüllatîf. *Mu'cemü'l-kiraat*. Dimaşk: Dâru Sa'd-Dîn, 2000.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhakk b. Galib b. Abdurrahman (ö. 541/1147) *Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitabî'l-Azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (ö. 327/938). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 3. bs. Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- İbn Galbûn, Abdulmun'im (ö. 399/1009). *Tezkira fî kiraati's-semân*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. 2 Cilt. Cidde: Cemaatü'l-Hayriyye, 1991.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449). *Tezhîbü't-tezhîb fî ricâli'l-hadîs*. thk. Âdil Ahmed Abdülmahmud-Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kuteybe, Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889). *Meârif*. thk. Servet Akaşa. 4. bs. Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.
- İbn Mücâhid (ö. 324/936). *Kitabü's-seb'a fî'l-kiraat*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İbn Sellâr, Abdülvehhâb b. Yûsuf b. İbrahim (ö. 782/1380). *Tabakâtü'l-kurrâi's-seb'a ve zikru menâkibihim ve kiraatihim*. thk. Ahmed Muhammed Azuz. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö. 833/1429). *Müncidü'l-mukrîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö. 833/1429). *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. thk. Bergstrasser. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö. 833/1429). *Tahbîru't-teysîr fî'l-kiraati'l-aşr*. thk. Muhammed Muflih el-Kudât. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yusuf (ö. 833/1429). *en-Neşr fî'l-kiraati'l-aşr*. thk. Mahmud eş-Şenkitî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940). *Îzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan. Dimaşk: Matbuat Macmau'l-Luga, 1971.

- İnanç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. İstanbul: İfav Yayınları, 2016.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerinin Yorum Farklılıklarına Etkisi*. 3. bs. İstanbul: İfav Yayınları, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. 7. bs. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir (ö. 671/1273). *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Berdûnî-İbrahim Etfayış. 2. bs. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Küçük, Raşit. "Sened". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23: 154-159. İstanbul: İSAM Yayınları, 2001.
- Mekkî, Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045). *el-lbâne an meâni'l-kıraat*. thk. Abdüfettâh İsmail Şelebî. Mısır: Dâru'n-Nehdâ, t.y.
- Mekkî, Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045). *Kitabü't-tebsıra fi'l-kıraati's-seb'*. thk. Muhammed Gavs en-Nedvî. 2. bs. Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Mellâha, Ali Ömer Ahmed. *Âsım fi rivâyeti Şu'be an tariki's-Şâtibiyye*. İskenderiyye: Merhaletü'l-Âliye, 1430.
- Mezîni, Abdülaziz Süleyman b. İbrahim. *Mebâhis fi ilmi'l-kıraat*. Riyad: Memleketü'l-Arabiyyet's-Suudiyye, 2011.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim (ö. 1422/2001). *el-Kıraat ve eseruhâ fi ulûmi'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1984.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim (ö. 1422/2001). *Mu'cemü'l-huffâzi'l-Kur'ân abra't-târîh*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim (ö. 1422/2001). *el-Hâdî şerhi tayyibeti'n-neşr*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1997.
- Önen, Hacı. *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Râzî, Muhammed Allâme Ziyâüddîn Fahrüddîn (ö. 604/1208). *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Rüşdî, Eymen Süveyd. *es-Selâsilü'z-zehebiyye bi'l-esânîdî'n-neşriyye min şuyûhi ile'l-hazreti'n-nebeviyye*. Suudi Arabistan: Dâru Nuri'l-Mektebât, 2007.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 3. bs. y.y.: Dâru Hisân, 2003.
- Sâlih, Subhi. *Kur'ân İlimleri*. çev. Mehmet Sait Şimşek. 2. bs. Konya: Kitap Dünyası, 2008.
- Sehâvî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Samed (ö. 643/1245). *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2010.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (ö. 375/985). *Bahru'l-ulûm*. thk. Muhammed Muavvîd, Âdil Ahmed, Zekerîyya Abdülmecid. Beyrut: Dâru'-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf (ö.756/1355). *ed-Dürü'l-masûn fi ulûmi Kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Beyrut: Dâru'l-Kalem, t.y.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaledîn (ö. 911/1505). *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnâvudî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Şen, Ziya. *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'ân Tarihiine Bakışı*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2013.
- Şükrü, Ahmed Hâlid - Müflih, Muhammed Ahmed - Mansûr, Muhammed Hâlid. *el-Mukaddimât fi ilmi'l-kıraat*. Amman: Dâru Ammâr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922). *Câmiu'l-beyân fi te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru-Hicr, 2011.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa (ö. 968/1561). *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Tayyibî, Şehâbüddîn Ahmed b. Bedrüdîn (ö. 979/1571). *et-Tenvîr fi mâ zâdeh'n-neşr ale'l-hıız ve't-teysîr li-eimmeti's-seb'ati'l-budûr*. Yüksek Lisans, Câmîatü'l-İslamiyye, 1427.
- Ubeydî, Fethi b. eş-Şerif. *Esânîdü'l-kıraati'l-mütevâtira*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, t.y.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2005.
- Yıldız, Süleyman. *Klasik Dönem İmamiyye Şiasî Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Zehebî, Ahmed b. Osman (ö. 748/1348). *Ma'rifetü kurrâ'i'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsârî*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- Zehebî, Ahmed b. Osman (ö. 748/1348). *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvudî. 2. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2012.

- Zemahşerî, Cârullah Ebî'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144). *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzil ve uyûni'l-akâvil fî vucûhi't-te'vil*. thk. Adil Ahmed Abdülmağmud-Ali Muhammed Muavvıd. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Abdullah (ö. 794/1392). *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütüb, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazim (ö. 1367/1948). *Menâhilü'l-irfân*. çev. Halil Aldemir. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.